

Nepůvodní druhy ptáků v České republice

Nepůvodní druhy rostlin a živočichů definuje Mezinárodní unie ochrany přírody jako „druh, poddruh nebo i nižší taxon vyskytující se mimo svůj přirozený dřívější nebo současný areál“. Můžeme se setkat i s mnoha dalšími termíny, které se s introdukcí spojují. Pro nepůvodní rostliny se používá také výraz neofyta, méně často pak pro živočichy neozoa. Vyskytují se však i další názvy a asi je vhodné je ujasnit. Detailní současná technická terminologie je v knize Mlíkovského a Stýbla (2006).

Celkem jasný je pojem **reintrodukce**: znamená opětné zavedení druhu do míst, kde dříve žil, ale odkud vymizel. Reintrodukce jsou především zájmem ochrany přírody, napravující často zbytečné zásahy do populací některých druhů v minulosti. U nás jsou známé reintrodukční pokusy teprve z posledních desetiletí, a to především u dravců, vystavených donedávna neomezenému negativnímu loveckému tlaku. Tyto druhy jsou uměle odchovávané a odchovaní ptáci následně vypouštěni do přírody.

Nejznámějším příkladem z České republiky jsou pokusy o reintrodukcí sokola stěhovavého. Ten byl kdysi silně pronásledován a tepr-

Sokol stěhovavý, v Česku odedávna známý a symbolický pták, vykázal v průběhu 20. století velké a rychlé změny hnízdní populace. **Foto Eduard Stuchlík**

Pár kachniček mandarínských na hladině řeky Svatky v Brně. Jako ozdobného ptáka chovají tento východoasijský druh z čeledi kachnovitých lidé v Evropě od 18. století, ve volné přírodě západní Evropy nyní žije asi 8 000 kusů. Jedinci uniklí z chovů začínají poslední dobou zakládat trvalé hnízdní populace i v České republice. **Foto Eduard Stuchlík**

ve zákonná ochrana od roku 1929 způsobila, že se sokoli začali opět rozšiřovat a obsazovat dřívější hnízdiště. Koncem 50. let 20. století však populace sokolů v celém jeho kosmopolitním areálu výskytu (především pak v rozvinutých industrializovaných oblastech) náhle téměř zmizela – zřejmě v souvislosti s působením pesticidů, hlavně DDT, na líhivost vajec.

Orl mořský, u nás vyhubený v 19. století, byl od 80. let 20. století s velkým úspěchem reintrodukován. **Foto Radim Dvořák**

U nás v té době přežívalo na několika místech jen asi do pěti hnízdních párů. Zákaz DDT a umělé odchovy mláďat však opět pozvedly do začátku 21. století počty sokolů – v našem státě ale jen na několik desítek párů (Šťastný et al. 2006). Úspěšnější byly u nás reintrodukce orla mořského, započaté v 80. letech minulého století, jejich výsledkem je současných téměř 100 párů. Podobně úspěšné byly u nás po roce 2010 i reintrodukce orla skalního. Návrat orlů mořských a sokolů stěhovavých do přírody České republiky je ale hlavně důsledkem současně probíhajícího šíření těchto druhů v dřívějším evropském areálu (Hlaváč et Beran 2011).

Rostliny či živočichové, jejichž přirozené areály rozšíření leží daleko od našeho území, se mohou do volné přírody na našem území dostat dvěma způsoby. Buď jde o **introdukcí záměrnou**, čili o dovoz a vysazení do přírody, nebo **introdukcí nezáměrnou**, pro kterou se někdy používá termín zavlečení. To je časté například u hmyzu, který se k nám dostane s nákladem nějakých plodin. U savců je známé například šíření krys a potkanů přes přístavy. Nedávno bylo takových druhů živočichů u nás evidováno zhruba 600. U ptáků je však potřeba počítat s dalšími faktory, nejen s přímým lidským vlivem. Především to souvisí se schopností letu (naprostě většiny ptačích druhů) a tím i s možností dalekých přesunů během krátké doby. A dále musíme u nás roz-

Pár labutí velkých. Donedávna obraz ze zámeckých parků, od 50. let 20. století běžná scéna na mnoha našich vodách.

Foto Eduard Stuchlík

lišovat dvě kategorie ptáků – druhy hnízdící a nehnízdící. Je obecně známo, že některé cizí druhy, u nás nehnízdící, se tu vyskytují pravidelně – například různé severoevropské ptáky u nás zimující nebo přes naše území protahující cestou do zimovišť. Jako příklady je možné uvést brkoslava severního, pěnka-va jíkavce nebo husu polní aj. Ještě častější, i když občasný, je výskyt „raritních“ druhů, jejichž příslušníci k nám zaletují jednotlivě a byli zastíženi i jen jednou. Výskyt těchto druhů s „původností“ u nás zpravidla nijak nesouvisí. Ale je otázka definice, zda mezi nepůvodní druhy patří i takové, které se u nás jako hnízdící prokazatelně usadily před nedávnou dobou v důsledku přirozeného rozšíření evropského areálu – mezi nimi byly například hrdlička zahradní, strakapoud jižní, kormorán velký nebo volně žijící populace labutě velké.

V každém případě jsou nepůvodní druhy takové, jejichž populace jsou do naší přírody introdukovány člověkem – ať již záměrně, či nezáměrně – a které v naší přírodě samy přežívají. Přímo s úspěšností introdukcí nepůvodních druhů souvisí často používaný termín **aklimatizace**. Ta je však přesněji definována Niethammerem (1963) jako schopnost **adaptace** na klima-

tické poměry v novém území. **Naturalizace** pak definuje nově usídlený druh jako plně přizpůsobený všem podmínkám v území. Jak je patrné z dalšího, ze všech druhů ptáků u nás aklimatizovaných lze za naturalizovaného považovat patrně pouze bažanta obecného. (Ze savců je obdobným příkladem zviřete, které u nás zdomácnělo a nestalo se invazním druhem, severoamerická ondatra pižmová.)

Introdukce jednotlivých druhů byla dosud především otázkou zájmu toho, kdo pokus o introdukci provedl. U introdukcí ptáků převažovaly zájmy lovecké, na dalších místech pak zájmy estetické. V bývalých zámořských koloniích se často uplatňovaly i zájmy nostalgické – stesk po známých společnicích v lidských sídlech, například po vrabcích nebo špačcích. Ochrana přírody se introdukcím pokud možno vyhýbá, neboť vždy představuje zásah do místních biocenóz, a to zásah často nečekaný. I introdukce jedinců domácích druhů představuje pro domácí populace riziko, především genetické, proto je např. nyní

u nás zákonem omezena. Obecné problémy introdukcí, zejména spojené s její úspěšností, se však zkoumají teprve v poslední době (Blackburn et al. 2009).

Původ introdukovaných ptáků může být buď z ptáků odchycených v přírodě a po dopravě a dodání přímo na místo introdukce vypuštěných, nebo z ptáků již chovaných. U některých introdukcí je původ možné zjistit, u jiných žádná evidence v tomto směru není. V České republice zatím nebyl zaznamenán případ druhu, který unikl z chovu a založil trvalé populace, tedy introdukce nezáměrná. Dost často je u nás možné pozorovat v přírodě nějaké papoušky, zejména andulky, jejich vyhníždění v naší přírodě však bylo dosud zaznamenáno jen jednou. Také ojediněle snad zahrnili i pár papoušků mniších, ale publikovaná zpráva o hnízdní kolonii tohoto druhu se ukázala jako podvrh (Hudec et Šťastný 2006). Dlužno podotknout, že papoušek mniší a některé další druhy papoušků v západní a jižní Evropě již pravidelně hnízdí.

Husice nilská se k nám šíří z umělých hnízdních populací v sousedních zemích a v poslední době hnízdí i na několika místech u nás. Foto Petr Suvorov

Pár bažantů stříbrných. Je to jeden z druhů introdukovaných do naší přírody jako lovné ptáky. Foto Petr Suvorov

Hudrující krocan je sice k vidění převážně v chovech, ale i nadále jej myslivci místy vysazují jako lovného ptáka do volné přírody. Zcela volné populace se však v přírodě neudrží. **Foto Petr Suvorov**

K založení trvalých populací jedinci uniklými z chovů má momentálně v České republice asi nejbliže kachnička mandarínská. V posledních letech u ní zaznamenáváme zvyšující se počet výskytů a na řece Svratce v Brně již po několik let pravidelně a úspěšně hnízdí několik párů. Jednotlivé případy výjimečného zahnízdění jsou známé také u husice rezavé. Zvláštním případem je ovšem hnízdění druhů úspěšně introdukovaných a hnízdících v dalších evropských zemích, odkud se rozšiřují. Pokud vynecháme zmíněnou kachničku mandarínskou, kde hnízdící ptáci pocházejí zřejmě přímo z populací u nás chovaných, je to zatím jen občas hnízdící husice nilská.

Pokud je známo, pokusy o záměrnou introdukci na území České republiky se uskutečnily do současnosti u 23 ptačích druhů (Kokeš et Hudec in lit.). Z nich pštros dvourstvý byl chován patrně pouze v menażerii císaře Rudolfa II. na přelomu 16. a 17. století v Praze a po roce 1990 vznikly na více místech farmové chovy – nenastala tedy prakticky žádná introdukce do volné přírody. Záměr, pro který byly jednotlivé

Jihoasijský páv korunkatý je v Evropě znám od starověku. Byl především ozdobou různých zámeckých zahrad, ale občas byly prováděny pokusy vysadit ho do přírody jako lovného ptáka. **Foto Eduard Stuchlík**

další druhy u nás introdukovány, je sám o sobě zajímavý. Ze všech 22 bylo vysazeno 21 druhů jako lovná zvěř, i když úloha některých byla přitom spíše okrasná (páv, někteří bažanti). Pouze jeden druh sloužil čistě jako okrasný: byla to zřejmě již ve středověku na rybníčcích u zámků šlechty vysazovaná labuť velká. Bližší údaje o jejím zavádění chybějí a původní výlučnost se úplně ztratila v 50. letech 20. století, kdy se labuť přirozeně šířila ze severní Evropy na jih a stala se běžným ptákem na celém území České republiky.

Všechny další údaje se týkají introdukcí lovné zvěře. O dvou druzích (bělokur horský, křepel virginský) jsou pouze obecné zprávy, ale konkrétní údaje chybějí. Z dalších 19 druhů bylo sedm chováno pouze v oborách nebo parcích. Nejznámější z nich je původem indický páv korunkatý, z Čech známý již z roku 1587. Sloužil především jako ozdobný pták, ale jsou známy i pokusy zavést ho jako lovnou

zvěř. Totéž platí u méně rozšířeného čínského bažanta zlatého, dokumentovaného z Čech poprvé v roce 1694, a ještě vzácnějšího bažanta diamantového, chovaného v některých zámeckých „libosadech“ na Moravě (Břeclavsko, Kroměřížsko) již v první polovině 19. století. Nepříliš dlouhého trvání byly také pokusy na některých panstvích v Čechách s introdukcí dvou „pštrosovitých“ ptáků – australského emu hnědého (1900–1914) a jihoamerického nandu pampového (1906–1913, po 1935). V zámeckém parku v Lešně byly ve 30. letech 20. století polovolně chováni i bažant Swinhoeův a bažant zelený.

Úplně do volné přírody bylo vysazeno pouhých 12 druhů. Z nich jako nejméně úspěšný a postupně – jako vůbec jediný z introdukovaných druhů – zcela naturalizovaný se ukázal pouze bažant obecný. Dodnes není zcela jasné, kdy byl bažant obecný do naší přírody zaveden. Nejpravděpodobnější je import císařem Karlem IV. z Francie v první polovině 14. století, spolu s dalšími novinkami týkajícími se zemědělství. Všechny další druhy vydržely po introdukci ve volné přírodě buď jen krátkou dobu, nebo jejich populace musí být trvale posilovány ptáky z umělých odchovů. Prvním z těchto druhů je krocan divoký. Do našich zemí se dostal patrně z Mexika již v roce 1534 a zřejmě se jeho chov rychle rozšířil: v roce 1587 bylo při svatební hostině Viléma z Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna spotřebováno mj. i 200 „indiánských kohoutů“. Zprávy o introdukcích krocánů jako lovných ptáků jsou u nás známy až od roku 1781. Přestože většina pokusů zklamala, volný nebo polovolný chov trvá na několika místech dodnes. Dokonce podle statistik bývalého ministerstva zemědělství byl v roce 1987 na území České republiky jarní kmenový stav krocánů v honitbách 1 394

Bažant obecný je jediný introdukovaný ptačí druh, který se přinejmenším od 14. století choval v oborách a zcela volně v naší přírodě. Je však otázkou, zda by se v ní obešel bez myslivecké péče. **Foto Robert Doležal**

Bělokur rousný. Všechny dosavadní pokusy o vysazení tohoto severského ptáka do naší přírody skončily neúspěchem.

Foto Petr Suvorov

ptáků a uloveno jich bylo 1 053, nejvíce (493) v bývalém Severočeském kraji. Z dalších druhů je neúspěšnější bažant královský, který je od 2. poloviny 19. století tradičně chován zejména na Kroměřížsku a jehož vejce se prodávají pro chovy v honitbách dodnes. Naproti tomu od roku 1794 porůznu na krátkou dobu vypouštěny bažant stříbrný se z důvodů silné agresivity vůči dalším bažantům neosvědčil. Stále znovu a s různým úspěchem se již od roku 1745 provádějí pokusy s introdukcí perličky kropenaté. Epizodní pokus byl v roce 1956 proveden u Prahy i s bažantem ušatým.

Z menších druhů hrabavých se v naší přírodě trvaleji neudržel žádný. Ještě neúspěšnější snad jsou jihoevropské orebice a z nich především stále odchovávaná a vypouštěná orebice čukar. První zprávy o vypouštění blízko příbuzné orebice horské pocházejí již z roku 1680, ale rozlišování těchto dvou druhů je teprve nového data, a proto není v pozdějších pokusů o introdukci jasné, o který druh šlo. Od konce 19. století zklamaly i četné pokusy s orebici rudou. Další neúspěšné pokusy probíhaly zejména od roku 1908 s bělokurem rousným. Poslední oficiální pokus se uskutečnil v roce 1974 na Šumavě: 5. dubna bylo vysazeno 27 ptáků, původem z tehdejšího Sovětského svazu, poslední z nich však byl zjištěn v říjnu 1976. Několik neúspěšných pokusů proběhlo v Čechách v letech 1880 až 1914 i s křepelem kalifornským. Koncem 19. a začátkem 20. století se stalo módou pokoušet se introdukovat i jihoamerickou tinamu inambu, ovšem zcela bez úspěchu.

Zajímavý je obecný pohled na celou historii introdukci u nás. Ze 14. století pocházejí zprávy o zavedení jednoho nepůvodního druhu, v dalších staletích je situace následující: (15.) 1, (16.) 0, (17.) 3, (18.) 3, (19.) 5, (20.) 4. Tato čísla zřejmě nesouvisí pouze se zvýšenou možností cestování včetně objevení Ameriky, ale především zřejmě s hospodářským, obchodním a společenským vývojem. Účel introdukci se patrně nezměnil: císařská menażerie, libosady a šlechtické obory od doby renesance stejně jako privátní chovy dneška ukazují kromě osobních zálib bohatství a prestiž majitelů. Tato moc se projevovala v možnosti vzácná zvířata vlastnit a po většinu doby jejich držení je také zabíjet, projevovala se tedy především pořádáním lovu jako panskou kratochvílí. Proto zřejmě jsou introdukce zaměřeny na lovnou zvěř. Typické jsou takové introdukce zejména pro 19. a začátek 20. století, kdy především přes Anglii byly importovány jak cizí druhy, tak i – zejména u bažantů – různé poddruhy. Příkladem jsou poddruhy bažanta obecného: původní „český“ bažant bez bílého obojku na krku je dnes téměř úplně vytlačen hybridizací se středoasijskými poddruhy s bílým obojkem, které byly importovány jako „sportovnější“, lehčeji a rychleji létající terče. Zajímavé jsou i časté pokusy o introdukce u nás v dobách socialismu. Ty byly uskutečňovány jak tehdejšími Výzkumným ústavem lesního hospodářství a myslivosti ve Zbraslavi, tak jednotlivými lesními závody, zejména Lesním závodem Židlochovice. Hospodářský aspekt byl přitom jakoby zanedbatelný, zdůvodnění bylo „politické“. Myslivost včetně

Početné pokusy o introdukci jihoevropských malých kurů – orebice čukar (na snímku) a jí podobné orebice skalní – skončily vždy v průběhu několika let neúspěšně.

Foto BioLib

trofejí byla v nejvyšších politických kruzích prestižní záležitostí a přízeň mocných měla samozřejmě vždy i důsledky hospodářské.

Teprve v poslední době spatřujeme v introdukci nepůvodních druhů ekologicky významný experiment, který může ovlivnit domácí ekosystémy. Někdy nepatrné, někdy katastrofálně – viz králíky a další nepůvodní savce přemnožené v Austrálii. Nové zákony proto většinou aplikují princip předběžné opatrnosti. Starostí se škodami působenými nepůvodními, ale nezájměrně introdukovanými druhy je i tak dostatek.

Doc. RNDr. Karel Hudec, DrSc.,
Ekologický institut Veronica

Literatura:

BLACKBURN, T. M., LOCKWOOD, J. I., CASSEY, P., 2009: Avian Invasions. The Ecology and Evolution of Exotic Birds. Oxford: Oxford University Press. – HLAVÁČ, V., et BERAN, V., 2011: Návrat sokola stěhovavého – úspěch ochrany přírody, nebo důsledek samovolného vývoje? Ochrana přírody 66 (1): 8–11. – HUDEC, K., ŠTASTNÝ, K., et al., 2005: Fauna ČR. Ptáci 2/I.-II. (2. vydání). Praha: Academia. – KOKEŠ, O., et HUDEC, K., in lit.: Introdukce pernaté zvěře v ČR. – MLÍKOVSKÝ, J., et STÝBLO, P. (eds.), 2006: Nepůvodní druhy fauny a flóry České republiky. Praha: Český svaz ochránců přírody. – NIETHAMMER, G., 1963: Die Einbürgerung von Säugetieren und Vögeln in Europa. Hamburg u. Berlin: G. Friedländer. – ŠTASTNÝ, K., BEJČEK, V., HUDEC, K., 2006: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003. Praha: Aventinum.